

УДК 141(091)“18/19”

Лютій Т. В.

<https://orcid.org/0000-0002-0381-6916>

Мінаков М. А.

<https://orcid.org/0000-0002-0619-7321>

Кебуладзе В. І.

<https://orcid.org/0000-0002-7976-3961>

Менжулін В. І.

<https://orcid.org/0000-0002-8136-0600>

ФІЛОСОФІЯ НІЦШЕ ЯК ТВОРЕННЯ КОНЦЕПТІВ (XVI Могілянський історико-філософський семінар)

Могілянський історико-філософський семінар започаткувала кафедра філософії та релігієзнавства НаУКМА (спільно з Українським філософським фондом) у 2003 р. Окрім співробітників, аспірантів та докторантів кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА, участь у роботі семінару регулярно беруть фахівці з інших наукових інституцій. Загалом проведено вже 16 засідань, що були присвячені таким темам: «Історико-філософське знання в Україні: стан і перспективи» (2003), «Актуальні проблеми історико-філософського джерелознавства» (2004), «Проблема інтерпретації тексту в історико-філософському дослідженні» (2005), «Історико-філософська спадщина Дмитра Чижевського» (2006), «Історико-філософські дослідження в Україні: стан і перспективи» (2007), «Проблема методу в історико-філософському пізнанні» (2007), «Олексій Лосев: постать і спадщина (до 115 річниці з дня народження мислителя)» (2008), «Методологія історико-філософського пізнання: актуальні стратегії» (2008), «Вільгельм Віндельбанд як філософ та історик філософії: (до 160 річниці з дня народження мислителя)» (2008), «Спадщина Гегеля у дзеркалі історико-філософських інтерпретацій» (2009), «Історико-філософські студії: нове покоління» (2010, 2011), «Кантівський критицизм крізь призму Вольфівського догматизму» (2012), «Рецепція індійської філософії в Україні: 1840-і – 1930-ті роки. Лінія Вед» (2013), «Чи відповів Кант на питання: Що є людина?» (2016). Матеріали перших трьох засідань семінару опубліковано як окремих збірник (Ткачук, 2006).

Нижче публікуються матеріали XVI засідання Могілянського історико-філософського семінару, яке відбулося в НаУКМА 1 лютого 2017 р. і було присвячено темі «Філософія Ніцше як творення концептів» (2017). Доповідач – Т. Лютій, співдоповідачі (диспутанти) – М. Мінаков та В. Кебуладзе. Вів засідання В. Менжулін. Аудіозапис заходу розшифрував аспірант кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА Т. Фостяк.

Ключові слова: Ніцше, Дельоз, Гваттарі, концепт, історія філософії.

Вадим Менжулін (*доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА*). Шановні колеги! Сьогодні у нас відбудеться XVI засідання Могілянського історико-філософського семінару. Проведення цього наукового заходу – вже доволі давня традиція, яку започаткувала кафедра філософії та релігієзнавства НаУКМА спільно з Українським філософським фондом 22 січня 2003 р.

Добре пам'ятаю той день. Чимало тих, хто брав участь у першому семінарі, присутні й сьогодні, але, на жаль, декого серед нас уже немає. 27 травня 2017 р., зокрема, виповнюється десята річниця від дня смерті Вілена Сергійовича Горського – першого завідувача нашої кафедри, який насправді завжди залишається з нами. Могілянський історико-філософський семінар є значною мірою реалізацією його настанов, наслідуванням його традиції філософування через історію філософії. Адже хоч би яких різноманітних форм набував наш семінар у різні роки, мотив для його проведення залишається незмінним – маю на увазі стійку зацікавленість і систематичні заняття науковців кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА історико-філософською проблематикою. Тож, вочевидь, традиція Могілянського історико-філософського семінару продовжуватиметься й надалі, приносячи нові та цікаві дискусії і плідні наукові результати.

Хочу зазначити ще одну позитивну тенденцію, яка з'явилася нещодавно. Як пам'ятають присутні, наш минулорічний семінар (2016 р.) було присвячено темі «Чи відповів Кант на питання: Що є людина?» й, конкретніше, обговоренню виданої у 2014 р. монографії нашого колеги Віктора Петровича Козловського «Кантова антропологія: джерела, констеляції, моделі» (Козловський, 2014). Приємно нагадати, що ця праця була відзначена почесною нагородою НаУКМА – премією імені Петра Могили в галузі гуманітарних наук. У 2016 р. інший наш колега, Тарас Володимирович Лютий, опублікував монографію «Ніцше. Самоперевершення» (Лютий, 2016), і минулого тижня рішенням Вченої ради НаУКМА вибором цю саму премію. Схоже, встановлюється ще одна добра традиція, яка, сподіваюся, матиме продовження.

А наш сьогоднішній семінар («Філософія Ніцше як творення концептів») – гарна нагода обмінятися думками зокрема й щодо згаданої праці Тараса Лютого і, звісно, торкнутися інших цікавих питань, пов'язаних із ніцшеанством та його вивченням. Безперечно також, що ця тема

семінару важлива з точки зору не лише ніцшезнавства, а й методології історико-філософського пізнання. Поняття «концепт» є значущим для історико-філософських досліджень, але що воно означає? Йдеться про такі концепти, про які говорили французькі філософи-постструктуралісти Жиль Дельоз та Фелікс Гваттарі? Чи про щось інше? Як співвідносяться «концепти», про присутність яких у спадщині Ніцше говоритиме Тарас Лютий, із німецьким відповідником нашого терміна «поняття» («Begriff») або, скажімо, зі схоластичним концептуалізмом? Інтерпретації можуть бути дуже різні. Але залежно від того, як ми інтерпретуємо «концепт» (як поняття, тобто щось таке, що передбачає визначеність та, відповідно, певну фіксованість, або ж, навпаки, як щось креативне, гібридне й живе), великою мірою залежить і те, що саме ми досліджуємо в історії філософії.

Тож не дарма у нашому сьогоднішньому засіданні бере участь фахівець з історії понять Михайло Анатолійович Мінаков, автор монографії (Мінаков, 2007) та докторської дисертації, що присвячені історії поняття досвіду, який допоможе нам розібратися в окреслених питаннях. Своїми професійними міркуваннями стосовно специфічно німецькомовних проблем, які обов'язково виникають, коли ми починаємо вивчати такого «літературно-філологічного» мислителя, як Фрідріх Ніцше, поділіться Вахтанг Іванович Кебуладзе. А зараз запрошую до слова Тараса Лютого.

Тарас Лютий (*доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА*). Добрий день, шановні колеги! Дуже вдячний, що ви прийшли на сьогоднішній захід. Тема моєї доповіді – «Філософія Ніцше як творення концептів». Хотів би побудувати її з двох основних частин.

Першу частину хочу присвятити тому, що можна було б назвати методологічною рамкою. У межах цієї частини планую звернутися до слова «концепт». Говорячи про концепт, я апелюватиму до відомої праці французьких мислителів Жіля Дельоза та Фелікса Гваттарі «Що таке філософія?» (Deleuze & Guattari, 1991), в якій вони розпочинають виклад свого розуміння, чим є філософія і що передбачає філософування. У передмові до праці вони говорять: філософія – це вміння винаходити концепти. З'ясується, що концепт – це певне інтелектуальне формоутворення, яке здебільшого залежить від свого творця – філософа. Перед тим, як розпочати побіжний виклад основних ідей цієї

праці, потрібно звернутися до британського видання філософського словника, щоб переконатися, як в англосаксонській традиції прийнято визначати концепт.

Для пояснення слова «концепт» там вживається англійське «term», яке апелює до латинського «terminus». «Terminus» – це своєрідний «endpoint». Говорячи про терміни, ми переважно маємо справу з логічними конструктами. Я пропоную почати зі своєрідного розрізнення. Коли ми читаємо курси з історії філософії, здебільшого оперуємо словом «поняття», а не «концепт». Що ми вкладаємо в це слово? Йдеться про певний процес пояснення і розуміння, про завершений конструкт. Ми маємо також історію понять, отже, будь-яке поняття передбачає також й історичний вимір. Слово «поняття» має справу з процесом пояснення і розуміння і є більш-менш застиглим, хоча й зазнає певної трансформації. На відміну від «поняття», «концепт» – це, за визначенням Жюльє Дельоза, певний інтелектуальний утвір, який спирається на просторову інтуїцію, тобто йдеться не про готову понятійну форму.

Тепер, маючи визначення цих двох слів, спробуємо дати кілька характеристик концепту, як його пропонують розуміти французькі мислителі. Концепту властива множинність – кожний концепт має кілька вимірів. Якщо «terminus» передбачає певні чіткі окреслення, то слово «концепт» має неправильні абриси. Концепт – це зазвичай нерівномірне утворення. Спільним же між «поняттям» і «концептом» є те, що вони обидва мають історичний вимір, тобто підлягають процесові становлення.

Наступний важливий аспект матиме особливе значення, коли я перейду до другої частини доповіді й говоритиму про приклади з Ніцшевого філософування. Йдеться про відношення між різними концептами. Концепт – це завжди своєрідне «гніздо», в якому міститься кілька концептуальних утворень, або одиниць. Концепти – це завжди композиційні утворення, які передбачають також і певні зв'язки між собою. Дельоз і Гваттарі називають їх «містками» між концептами. Поняття – це утвір, який (про це також пишуть Дельоз і Гваттарі) найчастіше перебуває у вжитку саме в науці, а не у філософії. Концепту ж властива не так сутність, як подієвість. Іншою вагомою характеристикою концепту є його амбівалентність. Абсолютні характеристики корелюють тут із відносними.

Філософія має справу з вирішенням та поясненням різних проблем, і це завжди пов'язано з невпинною генерацією різноманітних

концептів. Концепти покликані реагувати, розв'язувати певну проблему, що виникає, пропонувати своє ставлення до неї. Між концептами вибудовуються зв'язки, а інколи й протиріччя. Далі, звернувшись до філософії Фрідріха Ніцше, я хочу показати ці відношення між концептами.

Отже, завдання філософа полягає в тому, щоб навчитися стежити за тим, як концепти трансформуються, коли занурюються в нове середовище. Зрозуміло, що кожен філософ є своєрідним репрезентантом своєї доби, проблем, які виникають. Кожен із них пропонує свої концепти. Як, на мою думку, доволі слушно, наполягає Дельоз, річ не так у тому, щоб запропонувати певний концепт, як у тому, щоб «змусити» інших послуговуватися ним. Йдеться не про нав'язування, а про певну демонстрацію, в результаті якої ми змушені пристати до позиції цього філософа. Якщо ж ми спроможні запропонувати свою низку концептів, які витіснять попередні, тоді можемо сказати, що наша, користуючись термінологією історії науки, дослідницька програма є успішнішою.

Платон хоча й не першим запропонував певні концепти, але саме вони виявились визначальними для історії філософії – наприклад, «ідея» або «єдине». Зауважимо, що концепт «єдине» містить у собі певну амбівалентність, охоплюючи характеристики не лише буття, але й небуття. Зокрема, в діалозі «Парменід» Платон демонструє цю діалектику єдиного і множинного.

Так само свої концепти запропонував і Рене Декарт. Начебто доволі простий, але дуже показовий концепт «я» («ego») також має різні концептуальні складові, зокрема: «сподіватися», «мислити», «бути». Запровадивши новий тип концептів, Декарт пропонує й особливу характеристику філософування як філософської критики. На жаль, ми часто сприймаємо критику доволі, даруйте на слові, по-журналістськи – як нищівну атаку опонента на свого візаві. Мовляв, пишучи певні критичні зауваження чи статтю, ми хочемо доценту розбити позицію, висловлену певним автором, продемонструвавши щодо нього власну перевагу. Насправді, критику варто трактувати радше як неможливість застосовувати старі концепти для нових проблем, які вимагають творення, вигадання нових, більш релевантних концептів. Так, наприклад, Іммануїл Кант свого часу побачив певну обмеженість використання Декартового концепту «*cogito*», який не відповідав його уявленням про свідомість, і запропонував низку інших концептів.

На відміну від наукового терміна, концепт не конче потребує перевірки дослідом. У цьому,

вочевидь, полягає одна з найважливіших відмінностей між ними. Водночас тут має значення, в якій філософській або інтелектуальній традиції ми перебуваємо – інтерпретації можуть бути дуже різними.

Філософія пропонує концепти, але не тільки їх. Вона також мусить пропонувати своєрідні плани вираження, застосування цих концептів. У методологічному плані доволі важливим (на цьому наполягають Дельоз і Гваттарі) є концептуальний персонаж. Ідеться про певну допоміжну одиницю, яка вказує на можливості і форми трансформації концепту. В історії філософії присутня незліченна кількість таких концептуальних персонажів. Одним із найперших, напевне, був Сократ у діалогах Платона. Зрозуміло, що цей Сократ не є тотожним історичному Сократу. Можемо також звернутись до традиції пізнього Середньовіччя або раннього Відродження, до філософії Ніколая Кузанського, який написав низку трактатів «*Idiotae libri*» (укр. «Книги простака»). Образ «ідіота» (тобто з грецької – того, хто перебуває у власному світі) теж є певним концептуальним персонажем. Апелюючи до нього, Кузанець полемізує щодо шляхів пізнання Бога й віддає перевагу апофатичним, а не дискурсивним формам застосування розуму тощо.

Концептуальний персонаж може бути «симпатичним» і «антипатичним». Тип філософування, який репрезентує Ніцше, є просто нескінченним джерелом використання різних концептуальних персонажів. До «симпатичних» можемо зарахувати таких концептуальних персонажів, як Діоніс чи Заратустра, натомість серед «антипатичних» зустрічаємо «аскетичного священика», «вищих людей» тощо.

До слова, «антипатичний» концептуальний персонаж не обов'язково запроваджується як своєрідна інтелектуальна модель, яка потім конче мусить бути елімінована чи спростована. «Антипатичний» концептуальний персонаж у Ф. Ніцше є не менш цікавим, ніж «симпатичний» концептуальний персонаж. У цьому проявляється найбільше зацікавлення в тому типіві філософування, яке пропонує нам Ніцше. З погляду цього мислителя, що більше людина занурена в зло, то більше вона є цікавою. Як відомо, Ніцше чимало полемізував стосовно того, що людина стає нецікавою навіть сама для себе. Запровадження і дослідження «антипатичних» концептуальних персонажів перетворює філософію на цікаве дійство.

Зрештою ми можемо погодитися тут із Дельозом, який говорить, що філософія – це не так істинне знання, а радше відповідність

таким характеристикам, як «цікаве», «значуще», «показове» тощо. Концепти і концептуальні персонажі запроваджуються в певний тип філософування саме для того, щоб відповідати цим критеріям.

Розрізняють також так звані інтенсивні та репульсивні концепти. Вони теж дуже важливі для того типу філософування, який пропонує Ніцше, він часто запускає їх в обіг. Серед інтенсивних концептів можемо згадати «могутність», «становлення», «життя» тощо. Ці концепти виходять з берегів самої реальності, їх годі охопити. Заразом вони є дуже показовими й відтворюють певні нервові точки розуміння. Серед репульсивних концептів можемо назвати «ресентимент», «нечисте сумління» тощо. Вони мають ніби протилежний знак.

Отже, висловлюючись мовою Дельоза, філософ має бути своєрідною машиною з продукування концептів. Чому їх потрібно весь час творити? Щоб постійно їх випробовувати! Концепти не залишаються як мертві утвори – вони постійно потребують (якщо говорити мовою науки) певної верифікації, або (якщо говорити екзистенційною мовою) випробування. Щоб знайти відповідність концептів певним проблемам, які ми порушуємо у філософії, маємо створити їх безліч.

У цьому контексті можемо підтвердити думку Дельоза про те, що універсальні концепти є менш цікавими, ніж ті, що постійно виникають, випробовуються й, за потреби, відсіюються. Ніцше критикує метафізику і філософію саме за загальні поняття. Він інтерпретує філософію (зокрема ідеалістичну, платонізм; також можемо згадати тут його критику християнства чи моралі), дуже часто використовуючи так звані репульсивні концепти. Можемо запропонувати ціле гроно таких репульсивних концептів. Наприклад, «хибні цінності», «істинний світ», «страждання», «мораль» тощо. До цих репульсивних концептів він приходить тоді, коли розуміє, що виникає потреба у творцеві нових цінностей, тобто, висловлюючись мовою нашої доповіді, у творцеві нових концептів. Тут маємо розуміти цінності саме як концепти. Зрозуміло, що, звертаючись до основних концептів, понять метафізики, Ніцше не виходить за межі німецької мови. Попри його дещо зухвалі висловлювання стосовно того, що найкраще його філософія могла б бути відтворена французькою мовою. Мовляв, французька мова у порівнянні з німецькою – це легкість і адекватність висловлення. Ніцше не міг «вистрибнути» за межі своєї традиції – він мислив і послуговувався німецькою мовою, хоча значною мірою

й трансформував її. І зрозуміло, що там, де Ніцше використовував слово «Begriff», це в нашому перекладу все ж таки натякає на концепт. Бо що таке сукупність понять, з точки зору Ніцше? Чому його не влаштовує той тип філософування і взагалі весь набір зв'язків, з якими він познайомився, вивчаючи часто навіть із другорядних джерел історію філософії? Він говорить, що поняття складають цілий мовний каркас. І Ніцше інтерпретує це так: він каже, що слабка людина послуговується тим мовним каркасом або тими поняттями, які пропонує їй традиція. Сильна ж людина ламає цей мовний каркас, ламає цю традицію і переконструює її. І це дає нам змогу стверджувати, що Ніцше якраз і займається конструюванням або творенням концептів. Ці тези ми можемо побачити, зокрема, в його «Генеалогії моралі», де він говорить, досліджуючи поняття «покарання», що воно ніколи не має однозначної референції, однозначного пояснення. Його треба інтерпретувати крізь запропоновану ним концептуальну одиницю, яку він називає «Der Wille zur Macht», тобто волю до могутності, волю до влади. І, пропускаючи будь-яке поняття крізь цей додатковий концепт, концепт волі до влади, потрібно спостерігати вплив, як він говорить, «сильних речей на слабкі речі». І тоді дивитися на смисл. Тобто немає якоїсь логічної послідовності в речах чи феноменах. Ніцше є прихильником фізіологічних інтерпретацій, а не логічних. Його концепти мають відтінок фізіологічності, а не логічності. І Ніцше є прихильником розглядання таких концептів крізь призму знову ж таки створеного ним, якщо вважати, що в Ніцше є своя епістемологія, концепту «Perspektive» («перспектива»). Ніцше часто навіть іронічно використовує його. Наприклад, у нього можна знайти концепт «жаб'ячі перспективи»: деякі речі ми розглядаємо з жаб'ячої перспективи, тобто дуже низько, фактично на рівні нашого взуття, наших ніг, на рівні ґрунту. А під цим кутом ти мало що побачиш. Тому метафізику Ніцше в цьому сенсі можна розглядати як таку, що пропонує плинний смисл, бо ми розглядаємо будь-які феномени, будь-які речі, будь-які поняття, концепти під кутом перспективи. Таким чином поняття стають синтезом різних значень.

Я б ще хотів у той час, який у мене залишився, навести кілька таких прикладів і продемонструвати ознаку концептуальної множинності, яку використовує Ніцше. Якщо говорити про інтенсивні концепти, то їх ми можемо нарахувати дуже багато. От кілька з них: аристократичні цінності, природний порядок рангу, пафос дистанції, панська мораль, переоцінка всіх цінностей. Ніцше використовує свідомо ще не запущені

в обіг концепти. Він часто-густо навіть провокує цими новими концептами, для того щоб відповідати своїй методології. Він прочитав колись про себе рецензію, де його було названо «динаміт». Він каже: «Ну так, правильно, тому що мій тип філософії пов'язаний з динамітом, з вибухом. Я ламаю усталені мовні каркаси». І відповідно названим мною інтенсивним концептам відповідає ціла низка репульсивних концептів. Серед репульсивних концептів є аскетичний ідеал, страждання, жаль, рабська мораль, аскетичний священник, стадо, ресентимент, нігілізм. Але нігілізм амбівалентний. Я зараз хочу перейти до амбівалентних концептів, і нігілізм є якраз таким, тому що, як ви знаєте, Ніцше розрізняє пасивний і активний нігілізм. Активну фазу чи стан нігілізму можна зарахувати якраз до інтенсивних, а пасивний – до репульсивних концептів. Цими провокативними, амбівалентними концептами просто переповнені і «Генеалогія моралі», і «Сутінки ідолів». Наприклад, такий відомий і провокативний концепт, як «Die blonde Bestie» («білява бестія»). Тобто те, що вкладав у цей концепт Ніцше, – це передовсім природну войовничість греків, або ж образ лева, характеризується цим концептом із «Так казав Заратустра». Тобто Ніцше не мав на увазі те, що потім проінтерпретували як тевтонську несамовитість, тип білявої людини з синіми очима. Через цей амбівалентний, провокативний концепт Ніцше вважали одним із попередників націонал-соціалізму. Таким самим провокативним є, наприклад, його концепт «велика політика». Велика політика, з одного боку, – це той стан політичного життя, свідком якого був Ніцше. Тобто це політична програма Бісмарка. А з іншого боку, Ніцше і сам вживає цей термін стосовно філософсько-культурологічної, а б навіть сказав, освітньої, пов'язаної з «Bildung», програми, коли каже, що «я є речником великої політики» («Große Politik»), яка от має відбутися. Але передусім вона пов'язана з освітою і з культурою. Немає часу зараз зупинятися на тому, що Ніцше вкладає в поняття освіти і культури.

Тепер поговоримо про приклади концептуальних містків, про які ми згадували. Наприклад, для того щоб досягти стану, який Ніцше називає самоперевершенням, він починає зі, здавалося б, доволі-таки далеких концептів. Наприклад, той, хто вражений системою слабких цінностей, пов'язаних з мораллю, пов'язаних з християнством і т. д., потребує одужання. «Одужання» («Genesung») – такий віддалений концепт, який переходить до концепту «вільний дух» («Freigeist»). Потім, скажімо, до вдячності, потім до утвердження життя. І потім використовується

такий концепт, як «майбутнє» («Zukunft»), аж потім іде надлюдина, що передбачає самовладання, мужність, твердість і т. д. Зрештою, можемо сказати, що все має завершуватися самоперевершенням. Хоча щодо концептів цього роду навряд чи можна сказати, що цей ряд можна якось вичерпати, завершити. Наприклад, концепт «Heiterkeit» («радість») – це таке діонісійне переживання, яке знов-таки допроваджує до того, що процес самоперевершення не має межі. Далі ще одна характеристика концепту – він як точка згущення, навколо якої обростає ціла низка інших концептів. Напевне, одним із таких центральних є концепт влади («Macht»). Хоча знову ж таки Ніцше бракувало природничих концепцій, бо його освіта в школі була здебільшого гуманітарною, вона орієнтувалася на класичну філологію. Він читає дуже багато книг природничо-наукових. І ось він надibuє, наприклад, на концепт «сукупність квантів сили», за допомогою яких хоче обґрунтувати свій концепт влади, цей «Macht». Потім з нього виростає поняття «Der Wille zur Macht» (володіння життям). Тут політичні відсилання другорядні здебільшого. Хоча вони також є. Це стосується і концепту «Umwertung aller Werte» (переоцінка всіх цінностей), і концепту «ewige Wiederkunft» (вічне повернення), і нігілізму, вже як утвердження, тобто активного нігілізму. Це і «amor fati», відомий концепт, і перспектива як спроба побачити сприятливе для життя здебільшого в таких песимістичних барвах.

Ну і на завершення, бо час, судячи з усього, в мене вже вичерпався, я хотів би ще раз окреслити низку концептуальних персонажів, які є у Ніцше. Ніцшева філософія є, напевно, як я вже сказав, фонтаном концептуальних персонажів. У К'єркегора, який теж був творцем концептуальних персонажів, вони з'являлися здебільшого в іменах, якими він підписував свої твори. Ви знаєте, що К'єркегор часто підписував свої праці псевдонімами. І такі псевдо можна розглянути як своєрідних концептуальних персонажів. Ніцше теж іноді робить так само. Чого варті, наприклад, його відомі підписи, як-от Антихрист чи Діоніс Розп'ятий. Оце і є ті спроби концептуалізації через певних персонажів. От у «Заратустрі» ми зустрічаємо кількох таких персонажів, більш репульсивних або амбівалентних. Наприклад, карлик. Якщо пам'ятаєте сюжет, карлик стрибає на ливну і змушує власти канатохідця, а потім уночі він перестрибає Заратустру, який несе того ж таки мертвого канатохідця. Він є своєрідним викликом. Викликом, який Заратустра змушений долати. Тобто він

амбівалентний, у тому сенсі, що спочатку виконує певну негативну функцію, а потім є тим злом, яке належить перейти, для того щоб здобути новий досвід. І цей карлик з'являється в чотирьох частинах, у кожній частині, напевне, по кілька разів, з'являється в різних іпостасях.

Ще такий образ концептуального персонажа, як дитина. Дитина як третя стадія перевтілення духу, яку описує Ніцше. Є, наприклад, збірне поняття концептуального персонажа «Der letzte Mann», йдеться про останню людину. У четвертій частині «Заратустри» багато таких останніх людей. Є у Ніцше дуже багато анімалістичних концептуальних персонажів. Це Орел, Змія, Лев, Верблюд, так само зі своїм значенням. Є абстрактні концептуальні персонажі. Наприклад, пустеля, самотність, життя, павук. Наприклад, коли Ніцше хоче описати і не може це зробити точною, логічною мовою феномен вічного повернення. Він не знає, як це зробити. Провалилася, напевне, ця ідея тому, що Ніцше хотів обґрунтувати її за допомогою природничо-наукових концепцій. У нього не вийшло, він не дав собі ради зв'язати все до єдиної точки. І тому він посплугується власне цими концептуальними персонажами. Павук, який плете павутину, з якої немає виходу, чи вихід і вхід завжди один і той самий. Тобто він використовує павука як такого собі своєрідного концептуального персонажа з амбівалентною структурою значень. Або такий концептуальний персонаж, як мураха. Мураха як образ жителя сучасного для Ніцше міста. Людина уподібнюється мурасі. Це такий «homo faber» сучасний. Образ істоти, яка почасти не дає собі звіту про те, що вона, для чого вона і куди вона. Куди спрямовані її устремління... Оцими характеристиками я б, напевне, і обмежив сьогоденню свою доповідь, поєднавши методологічну схему, яку запропонували Дельоз і Гваттарі, для того щоб наповнити її тим матеріалом, який нам пропонує філософія Ніцше. Дуже дякую.

Андрій Богачов (доктор філософських наук, доцент, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка): Я почув про концепт і концептуалізацію, однак мені бракує згадки про таке поняття (чи концепт?), як «категорія». Чи могли б Ви сказати, як Ніцше сприймає стосунок обох понять – «категорії» і власне «поняття» (але не концепції)? І чи згадують якимось чином Дельоз і Гваттарі про це розрізнення?

Тарас Лютий: Дякую за дуже слушне запитання. Категорії як загальні поняття, що

виражають буття, є універсальними утворами. Дельоз вважає, що універсальні концепти малоцікаві, і це багато про що свідчить. Цю ж тезу озвучив Ніцше, який відомий своїм ігноруванням подібних речей. Для Ніцше це загальні поняття, що є незмінними утворами, використання яких мало чим може зарадити. Згідно з Ніцше, потрібно дивитися на проблему таким чином, щоби цих категорій як загального вираження буття більше не існувало. Вони є для Ніцше другорядними, тобто вони не потрапляють до його інтелектуального об'єкту, проблематизації. Як це оцінювати? Я вважаю, що радше негативно: це означає позбутися проблеми, просто проігнорувати її. Як на мене, це типовий недолік філософії Ніцше – не єдиний, але не найменш цікавий. Через це Ніцше не стає менш цікавим мислителем.

Тарас Фостяк (*аспірант кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА*): Яким чином у слові «концепт» співвідносяться когнітивний і креативний елементи? Чи слід цінність концепту визначати суто з огляду на його естетико-риторичний потенціал, провокативну силу, чи все ж концепт – відповідно до значення латинського «conceptus» як «схоплення» чи «осягнення» – містить претензію на строге пізнання дійсності в її умовно-об'єктивних властивостях?

Тарас Лютій: Виникає зваба епістемологізувати «концепт» у Дельозовому чи Ніцшевому сенсі. Зрозуміло, що цей компонент максимально пригнічений. Епістемологічне значення концепту в ніцшеанській традиції полягає хіба що в тому, що він має певну евристичну здатність: продукуючи якомога більшу кількість таких концептів, які мають, як Ви сказали, невизначні абрис, ми охоплюємо проблему – говорячи мовою Ніцше – з різних перспектив. Ці перспективи забезпечують нас відмінною оптикою. Цим рівнем, гадаю, епістемологічний момент і вичерпується. Далі ж вступають у гру інші моменти, які я б назвав антропологічними, чи екзистенціальними. Якщо ми подивимось на екзистенціалізм, то тут цього епістемологічного виміру теж намагаються уникати. Я б не сказав, що це велика вада: тут справді немає належної розробки, але, з іншого боку, навіщо це потрібно? Чи ставить Ніцше відповідні питання для себе і чи важливий цей епістемологічний контекст для нього?

Юрій Джулай (*кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології НаУКМА*): Дякую Вам за доповідь. У мене питання стосується концептуальних персонажів. Відомо, що

це певним чином літературні фрагменти. Скажімо, у того ж Тіка можна знайти такі фрагменти. Чи вони, коли переходять світ концептуального персонажа, я б сказав, концептуальної ініціативи в тексті, чи перестають вони бути літературою? Вдається їм спрацювати в якомусь такому напрямку більшому, ніж фантазія, «залучена» до перебудови інтенцій, і т. д., чи вони так і залишаються зусиллям, яке навряд чи принесе ефект?

Тарас Лютій: Ефект тут є в будь-якому сенсі. Залежно, який ефект. Тому часто Ніцше якраз сприймають, і Дельоз про це говорить, як міфолога, поета, тобто його тип філософування й мислення міфо-поетичний. Я думаю, що це відбувається саме тому, що ми концептуальному персонажу виділяємо роль певного знаряддя, інструменту суто літературного жанру. А це значною мірою обмежує поле застосування концептуального персонажа. Тобто залишається один-два виміри, з допомогою яких ми хочемо вирішити якусь проблему, щось пояснити. Я думаю, що в цьому сенсі це спрощення – вважати їх суто літературними персонажами, тому що ми замикаємо цих концептуальних персонажів виключно в рамки наративності, і все. І вони не виконують тоді жодної функції. Натомість Ніцшеві концептуальні персонажі містять у собі дуже багато алюзій на різні історико-культурні сюжети. Це можуть бути сюжети, які стосуються різних культур, які можуть стосуватися різних релігій і т. д. Вони не можуть вичерпуватися виключно цим наративним виміром. Я думаю, що Ніцше яскраво це демонструє. Він не зводить своїх концептуальних персонажів до оповідної структури.

Людмила Речич (*аспірантка кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА*): Пане Тарасе, у мене є таке питання. Дельоз як філософ сам пропонує низку концептів: концепти, афекти, перцепти, функтиви та інше, і певним чином вже задає план іманенції, який і є, власне, історією філософії, таким чином, щоб нам було досить легко інтерпретувати інших філософів через нього самого. Але мені цікаво таке: що відбувається, коли ми Дельозом накриваємо Ніцше, коли обираємо його класифікаційний підхід? Може здатися, що, попри всі підіривні інтенції Дельоза, ми нейтралізуємо провокативність Ніцше, ми просто це все класифікуємо. Або ж, навпаки, це дійсно дає можливість якось по-новому говорити про Ніцше, порушувати ці теми і по-новому інтерпретувати його? Будь ласка.

Тарас Лютий: Звісно, певний момент обмеження тут є. Але треба бути свідомим того, що це завжди відбувається. Ми якусь матричку накладаємо на щось, і, звичайно, щось туди не потрапить, щось закрийється і буде витісненим. У цьому випадку я свідомо на це пішов. Я свідомо намагався якимось чином використати поняття «концепт» саме в дельозівському розумінні, для того щоб показати, що можна ввійти на цей концепт у філософії Ніцше. Зрозуміло, що тема доповіді зумовила її подальший зміст. Наприклад, у п'ятницю, про що Вадим Ігорович уже говорив, я читатиму лекцію, яка називається «Парадоксальність у філософії Ніцше». Я думаю, що там мусять прозвучати ті моменти, які я сьогодні не озвучив і які стосуватимуться суто ніцшеанського підходу без призьми Дельоза.

Агнеса Пашинська (*аспірантка кафедри філософської антропології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*): Дякую за цікавий виступ. Ви казали, що концепти Ніцше є фізіологічними, а не логічними. Чи могли б Ви розрізнити, що є фізіологічним, а що є логічним?

Тарас Лютий: Ми, власне кажучи, почали з цього розрізнення. У логіці є те, що називається «терміном», «суб'єктом», «предикатом». Ніцше натомість усіляко намагається абстрагуватися від такого розуміння стану речей, називаючи його надто абстрактним, таким, який віддаляється від життя. Перспектива, здавалося б, є або суто епістемологічним концептом, або герменевтичним, або поєднанням і того, і того. Але Ніцше запитує: для чого нам потрібна перспектива? Перспектива – це певний погляд, дивлячись з позиції якого ми обираємо, що для життя є корисним, а що шкідливим. Дивлячись через цю оптику, Ніцше дедалі більше фізіологізує свої концепти. Він говорить про те, що корисне для життя, що некорисне, що є тупиковим, що, навпаки, пов'язане з розвоєм життя. І саме це тут мається на увазі. Це і є відповіддю на Ваше питання. Дякую.

Вахтанг Кебуладзе (*доктор філософських наук, доцент, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка*): Книжка вийшла рік тому, і в тебе вже є певна дистанція. Чи ти дотримуєшся Дельозового бачення у своїй реконструкції вокабуляра Ніцше? Ти реконструюєш його як набір концептів, чи все ж там з'являється «щось іще»?

Тарас Лютий: Ні. Моя спроба побудови вокабуляра якраз зовсім не дельозівська...

Вахтанг Кебуладзе: Я маю на увазі: як тепер ти ставишся до Ніцшевих слів, понять, концептів? Чи це концепти в дельозівському сенсі? Чи «щось іще»?

Тарас Лютий: Це «щось іще». Я б ухилився від відповіді в такий спосіб... Я б не обмежував таким чином вокабуляр Ніцшевої філософії. Я сьогодні хотів озвучити лише один із можливих сюжетів. Є зваба, яку я часто спостерігаю, інтерпретувати Ніцше, зводячи до тих п'яти рубрик, які Гайдеггер назвав у своєму двотомнику, виданому на основі лекцій про Ніцше. Ніцше тепер подається фактично через очі Гайдеггера, що є, як на мене, ще одним спрощенням. Тлумачити ж Ніцше лише через концепти Дельоза – означає ніби «каструвати» Ніцше, звести його до якоїсь однієї традиції.

Вадим Менжулін: Мені здається, вже настав час переходити до другої частини нашого заходу, тобто до виступів диспутантів. Прошу: Михайло Анатолійович Мінаков.

Михайло Мінаков (*доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія»*): Якраз запитання Андрія Богачова, а потім Людмили задає певну тему, яку я хочу розвинути. Історія понять може існувати як два радикальні випадки: по-перше, як текстологія; по-друге, як історія філологічна, історія мови. Це розрізнення украй важливе. Але інше питання – як власне мислення справляється з тим, що є. І ось тут історія понять для філософії є засадничо важливою. У своїй книжці я намагався показати, що в досвіді як прарегіоні буття (тут я приєднуюся до позиції, визначеної ще Гуссерлем), у схопленнях концептів, відбувається узаasadничення нерозривного зв'язку висловленого і того, що є (чи τὸ τίσιώτατον – того, що греки називали найголовнішим). Є – це те, що найголовніше і про що треба говорити. Життя коротке, а мислення перервне. Ми втомлюємося. І ось за цей час короткого життя і ще коротшого мислення треба встигнути щось продумати і висловити. У цій подвійній перешкоді для роботи того, хто мислить, дуже важливо ввійти в поняття ці два аспекти.

Виступ пана Тараса був пов'язаний радше з текстологічною частиною того, про що написано в його книжці. Але в самій книжці Ви собі

суперечите, даючи словничок, який геть інакший. І це пов'язано, напевне, з тим, що в книжці Ви все-таки не тлумачите Ніцше як творця концептів. І отут точкою розходження наших позицій є те, що творець цінностей – це не творець концептів.

Для мене близька позиція Дельоза і його розуміння історії понять. Воно ж не обмежується тільки концептами і перцептами. Якщо ви пам'ятаєте, в «Тисячі плато» та в кількох інших текстах і в деяких спільних текстах разом із Гваттарі він чітко показує, що філософія, історія філософії – це не так час, як простір, на якому рухаються племена зі своїми мовами-словниками, і вони сперечаються. І тут фігура Ніцше – це своєрідний *idiot* (влучно!), який не належить до жодного племені. Він ще й вигнанець. Він зупинився в просторі, і навколо нього рухається світ мислення, а він не приймає жоден зі словників і намагається почути не так «кожного», як почути буття, як воно є, і небуття, як його немає.

До того ж я вважаю, що Ніцше все-таки працює з категоріями. Таким чином я б переробив назву несвоєї книжки (хоч і не маю на це жодного права) так: «Філософія Ніцше як здійснення категорій». У цьому зазорі між здійсненням, а не творенням, категорій, а не концептів, можливо, виростає щось важливе і для Дельоза, і для Ніцше, і того, що їх поєднує як людей, які хотіли встигнути виразити найголовніше.

Попри мою критику і незгоду в застосуванні концептів і моделі концептів до доробку Ніцше, у книжці пана Тараса, на її сторінках перед нами постають дуже важливі додаткові аспекти, які дозволяють зрозуміти Ніцше краще. Тут Ніцше постає як цікавий філософ. Його цікавість не в тому, що він створив ще одну філософську позицію, а в тому, що проговорив щось важливе, що відповідає і моєму, і Вашому, Тарасе, і Людмилиному, і Андрієвому розумінню інтуїції, мислення, знахідкам про те, що є.

Арістотель, який, з одного боку, «створює» категорії, чи Порфирій, який намагається це прояснити, показують ієрархію і гілчастість категорій. У Порфирія це чудово подано: кожна базова категорія має подвоїтись, а та – ще подвоїтись. Відбувається еманация буттєформ, які ми можемо описати. Потім так само буде робити Макс Шеллер, коли він цінності так само намагатиметься показати як постійні подвоєння... Гілчастість, подвоюваність категорій була дуже важлива для Порфирія, який пояснює Арістотеля і, можливо, охоплює щось суттєве для самого Арістотеля.

Так, у Арістотеля категорії вибудовуються як онтологічні ієрархії (нехай і в різні способи в різних текстах). Лише у ХХ ст. Кассіерер спробує зруйнувати це. Він скаже тоді, що ідеалізм руйнується зсередини через створення ієрархій від одного джерела (позиція онтологічного монізму). Тому врятувати мудрість ідеалізму можливо лише через сплющення, урівняння категорій, через визнання плюралістичності буття.

Ніцше – один із тих, хто не просто пробує, а справді здійснює це сплющення. Він – «мислитель молота». Він ламає старі словники і позиції. Він відмовляється від спроб проговорювання того, що є, за допомогою старих слів, і намагається витворити їх наново. Не просто у творенні, а у здійсненні. І цей термін, який Ви підхопили і поставили в основу своєї книжки, – «самоперевершення» – це є дуже важлива частина того, що Ніцше робить. Він самоперевершує і себе, і те, що він охоплює у вигляді слів, термінів, які він навіть не хоче заморожувати.

На початку однієї з його книжок він буде в одному абзаці про одне й те саме говорити за допомогою двадцяти різних базових понять. Важливо зрозуміти, що він, так би мовити, уникає усталеності термінів навіть у своїх текстах. Він читача і самого себе змушує пережити одну й ту саму інтуїцію, в якій охоплює волю до влади, або нездатність епістемології виразити те, як воно є. Не готуючи нам остаточну мову.

Одразу, коли Вадим Ігорович запропонував мені взяти участь у семінарі на цю тему, я сказав: «Ну як же творення концептів? Ідеться про здійснення категорій». Отже, як на мене, категоріальний аспект, аспект розуміння Ніцше як категорієздійснювача є, напевне, продуктивним, важливим. Він передає багато того, що є, і ще другий аспект – чого немає. Ніщо, якому він теж дає слово. Оголений нерв і поета, і філософа, і революціонера дозволяє дати більше, ніж дає Арістотель. І тим самим готує філософську сучасність для нас з вами, готує певні простори, які до цього були недоступні. І Гайдеггер, напевне, найкраще це охоплює. Але не тільки він: новий спосіб мислення, мовлення-про і здійснення багатоманіття буттів триває у ХХ–ХХІ ст. Цей поштовх Ніцше діє далі й далі, й далі. Фактично, Ніцше – такий же першовідкривач нових просторів, як Кант чи як Колумб. Він – фігура, яка нам сьогодні відкриває простори для мислення, для здійснення і для творення філософських концептів. Дякую за увагу!

Вадим Менжулін: Здається, після цього рішучого виступу Михайла Анатолійовича я краще

зрозумів, що ж, власне, мав на увазі Ніцше, коли пропонував філософувати молотом.

Тарас Лютий: Дуже дякую, Михайле. Ти мене ще більше переконав, що не в категоріях мислить Ніцше. Категорії – це певна спроба вхопити якісь основні ознаки буття. Ніцше говорить у Заратустрі про тіло, яке відчувало кожним порухом своїх одиниць, як черевомовить буття. Буття, яке черевомовить, яке так само тілесне, цього фізіологізму він ніяк не може позбутися, не може вийти за його межі. Хоча це дуже цікавий сюжет, але я думаю, що, якщо в деяких моментах заміни ти категорії на концепти, було б те саме. Дякую.

Вадим Менжулін: Шановні колеги, думаю, що в багатьох із вас є бажання висловитись зараз, але я пропоную надати слово нашому другому диспутанту – Вахтангу Івановичу Кебуладзе, а вже потім перейти до спільного обговорення.

Вахтанг Кебуладзе: Добрий день! Я хочу красно подякувати за те, що мене запросили взяти участь у цьому заході. Мені дуже приємно вперше виступати на Моголянському історико-філософському семінарі. До того ж тема надзвичайно цікава. Однак я б хотів до неї дещо додати. Якщо Тарас Лютий говорив про концепти, то я додам ще «екзистенціали» у Гайдеггеровому сенсі. Отже, тема моєї доповіді: «Ніцшеві неологізми: концепти чи екзистенціали?».

Ця доповідь породжена моєю рецепцією двох книжок: по-перше, прочитанням книжки Тараса Лютого «Ніцше. Самоперевершення», по-друге, моєю роботою над перекладом праці Ніцше «Morgenröte», яку спровокував Тарас Лютий і який має стати науковим редактором цього перекладу, адже «show must go on» і рецепція Ніцше в Україні не припиняється. Мої коментарі пов'язані здебільшого з практикою перекладу цього твору на тлі дослідження Лютого. Звісно, після появи такої потужної книжки про Ніцше українською мовою перекладати Ніцше, не спираючись на неї, не можна.

Спочатку я вагався з назвою. Спершу я сформулював назву так: «Неологізми як концепти», але потім зрозумів, що мені замало концептів. Готуючись до цієї доповіді, я прочитав першу частину твору Дельоза і Гваттарі «Що таке філософія?». Що роблять Дельоз і Гваттарі? Вони беруть Фройдіву, чи психоаналітичну, концепцію «згущення», що дуже помітно, і, що менш помітно, Гуссерлеву концепцію вільної варіації у фантазії з твору «Досвід і судження», змішують це і зрештою породжують цей концепт концепту, свідомо

приховуючи цю гру. Тому можна ще створити критичну, раціональну реконструкцію самої концепції концепту. Але зараз не про це.

Говорячи про Ніцшевий вокабуляр, ми здійснюємо – мовою Рорті – раціональну реконструкцію. Раціональна реконструкція може бути не одна, тому я пропоную додати ще іншу раціональну реконструкцію, посилаючись на Гайдеггерові екзистенціали. І хоча я абсолютно згоден із Тарасом, що рубрики, запропоновані Гайдеггером, аж ніяк не вичерпують усе багатство Ніцшевої мови і Ніцшевого вокабуляра, але те, що сам Гайдеггер робить із німецькою мовою, багато в чому є продовженням експериментів Ніцше. Тому мені здається, що само-рефлексію Гайдеггера, у якій він назвав власні слова «екзистенціалами», можна застосувати як методологічну засаду раціональної реконструкції Ніцшевої мови. І, до речі, твір Тараса до цього підштовхує. Я завжди перебував в опозиції до модератора нашого семінару Вадима Менжуліна щодо біографічного підходу. Якщо ж не в опозиції, то стояв осторонь біографічного підходу в історії філософії: мені здавалося, що особисті риси, переживання, еротичні походеньки і хвороби того чи того філософа не так важать у реконструкції його думок, як певні інтелектуальні впливи. Але, читаючи Ніцше, а надто читаючи твір Тараса Лютого про Ніцше, я переконався, що принаймні у випадку Ніцше такий біографічний підхід є не лише релевантним і виправданим, а й певною мірою необхідним. Це мені дуже допомогло перекладати Ніцше. Зрозуміти не тільки те, що пише Ніцше, а також те, як він пише, неможливо, не розуміючи весь цей біографічний «бекграунд» і насамперед усі ті хвороби, які Ніцше весь час переслідували.

Так починається твір Ніцше «Morgenröte»:
 «In diesem Buche findet man einen “Unterirdischen” an der Arbeit, einen Bohrenden, Grabenden, Untergrabenden. Man sieht ihn, vorausgesetzt, dass man Augen für solche Arbeit der Tiefe hat –, wie er langsam, besonnen, mit sanfter Unerbittlichkeit vorwärts kommt, ohne dass die Noth sich allzusehr verriethe, welche jede lange Entbehrung von Licht und Luft mit sich bringt; man könnte ihn selbst bei seiner dunklen Arbeit zufrieden nennen. Scheint es nicht, dass irgend ein Glaube ihn führt, ein Trost entschädigt? Dass er vielleicht seine eigne lange Finsterniss haben will, sein Unverständliches, Verborgenes, Räthselhaftes, weil er weiss, was er auch haben wird: seinen eignen Morgen, seine eigne Erlösung, seine eigne Morgenröthe?... Gewiss, er wird zurückkehren:

fragt ihn nicht, was er da unten will, er wird es euch selbst schon sagen, dieser scheinbare Trophonios und Unterirdische, wenn er erst wieder "Mensch geworden" ist. Man verlernt gründlich das Schweigen, wenn man so lange, wie er, Maulwurf war, allein war –» (Nietzsche, 1988, S. 11).

Цей фрагмент я переклав так:

«У цій книзі постає хтось "підземний" за роботою, він буравить, риє, підриває. Побачити його може той, хто має очі для такої глибинної роботи – побачити, як він повільно, розважливо, з м'якою невблаганністю просувається уперед, не нарікаючи на страждання через брак світла й повітря; можна навіть сказати, що він задоволений цією темною роботою. Чи не здається, що його веде якась віра, в якій він знаходить розраду? Що він, мабуть, прагне залишатися у цій довгій темряві, незрозумілості, прихованості, утаємниченості, оскільки він знає, що він зрештою отримає: його власний ранок, звільнення, власну ранкову зорю?.. Запевняю, він повернеться: не питайте в нього, чого він прагне там внизу, він сам вам розповість про це, цей позірний підземний Трофоній, коли знову "стане людиною". Про мовчання забуває той, хто так довго, як він, був кротом, був на самоті –».

Хто цей «Unterirdische», хто цей «кріт»? Може, це і є сам Ніцше. Як на мене, цей стан, який описує Ніцше, – не метафора чи вигадка. Це і є той хворобливий, пекельний стан, у якому так часто опинявся сам Ніцше і про який, зрештою, оповідає книжка Лютого, – приміром, про те, як Ніцше в одному з листів пише, що в минулому році в нього було сто двадцять днів хвороби. По півроку він перебуває в тому пекельному, хворобливому стані, в якому бракує світла та повітря, в якому його весь час нудить. Тобто багато в чому філософія, мова, слова Ніцше народжені його безпосереднім переживанням цього хворобливого стану. І якщо так розуміти письмо Ніцше, то багато що стає зрозумілішим. Це не просто метафора: він насправді переживає цей жах і, виринаючи з цього жаху, починає писати. Пишучи, він рятується від жаху хвороби, але його письмо просякнуте тим жахом.

Це на самому початку твору. Надалі ж я спробував перекладати, тримаючи весь час на тлі це розуміння, яке теж є доволі проблематичним і яке можна критикувати. Застосовуючи такий підхід, я спробував реконструювати і перекладати певні «слова» Ніцше (не знаю, як їх назвати – «концепти», «категорії» чи «екзистенціали»?). Мені найближчі «екзистенціали», оскільки вони справді породжені з екзистенції, з життєвого досвіду самого Ніцше. У своїй доповіді я

зупинився насамперед на тих словах, які не стали загальноновживаними. Рубрики Гайдеггера – це те, до чого ми звикли насамперед завдяки самому Гайдеггеру: «der Wille zur Macht», «der ewige Wiederkunft», «Nihilismus», «Übermensch» тощо. Ці позиції загальнозрозумілі. Однак багато слів Ніцше навіть не увійшли в німецьку мову: це неологізми, які не стали загальноновживаними, але без них не можна зрозуміти текст. Тут, до речі, я натрапив на фантастичне утруднення і почав навіть радитися з носіями мови. (На жаль, сьогодні серед нас немає представників Гете-інституту, де я провів певний проміжок часу, спілкуючись, оскільки мені потрібне було інтуїтивне розуміння носія мови того, що це слово означає. Я, зрештою, розумію, однак мені потрібно було зрозуміти, чи відповідає моє розуміння розумінню носія мови – і дещо таки збіглось). Тобто це слова, концепти, екзистенціали, які аж дотепер не увійшли в німецьку мову і не сприймаються навіть носіями мови як загальноновживані, але це слова, без яких зрозуміти Ніцше неможливо.

На останню сторінку праці Тараса винесено як цитату фрагмент: «Я сам іще невчасний. Деякі люди народжуються посмертно. Колись знадобляться заклади, де будуть жити і навчати, як я розумію життя». Сам Ніцше розумів, що ще тривалий час його не зрозуміють, не зрозуміють його слів, не зрозуміють його метафор. І те, що нам сьогодні здається, ніби ми розуміємо хоча б «Der Wille zur Macht», – та й чи справді розуміємо? Це «воля до влади», «воля до могутності», «воля до сили»? Ми весь час з цього приводу сперечаємося. А ті слова, про які я зараз говоритиму, ми взагалі ще не можемо їх зрозуміти: це слова, які зрозуміє майбутнє, а може, й не зрозуміє.

Перша пара понять, чи концептів, – відразу пастка для перекладача. Так називається один із підрозділів: «Freitäter und Freidenker». З другим поняттям проблем немає: це загальноновживане німецьке слово, що походить від слова «Denker», яке, зрештою, походить від дієслова «denken» (думати); відповідно, «Freidenker» – «вільнодумець». Українське «вільнодумець» цілком припасоване до перекладу Ніцше: цілком зрозуміло, про що він говорить. Однак що таке «Freitäter»? Це абсолютний неологізм, це слово, якого немає у словниках сучасної німецької мови. Хоч це слово і не увійшло у сучасну німецьку мову, для Ніцше – це рубрика, назва розділу, невеличкого, але вкрай важливого. Цей розділ важливий, оскільки пізніше виринають два слова – «vita activa» і «vita contemplativa», які є усталеними

латинськими словосполученнями, що позначають для Ніцше два способи життя: ми мислимо в настанові «*vita contemplativa*», а діємо в настанові «*vita activa*». У філософії ХХ ст. це має багато відлунь. Приміром, у Ганні Арендт у назві англomовного твору «*The Human Condition*», яку вона потім, перекладаючи цей твір на німецьку, перетворює на «*Vita activa*». Із «*Freidenker*» – все зрозуміло, це «вільнодумець». А як перекласти слово, яке позначає людину, яка вільно діє, а не вільно мислить. Іще одна пастка полягає в тому, що коли ми приберемо частину цього слова «*frei*» і залишимо основу «*Täter*», то німецькою це означатиме «злочинець», тобто це не просто людина, яка здійснює вчинок (*Tat*), не просто людина, яка діє (*tun*), це людина, яка злочинно діє, скоює злочин або переступ. Що ж робить Ніцше? Він показує, мовляв, нам здається, що це найгірші люди, але для нас найнебезпечнішим є, на думку Ніцше, «*Freidenker*». У цьому парадоксальність мислення Ніцше. Як це передати? Я не знаю, я поки що не знайшов спосіб, і тому переклав цю пару як «вільнодумець» і «вільнодієць». Я думав перекласти як «вільнодієвець», адже в українській вже є слово «дієвець», однак, як на мене, це звучить украй неоковирно. Понад те, слід розуміти, що в Ніцше в кожному уривку є дуже потужний ритм, і якщо ми перекладаємо коротке слово якимось довгим українським словом, то ми втрачаємо поетичний ритм, що присутній у Ніцше. Поки що я зупинився на цьому, хоча слово «вільнодієць» абсолютно не несе підтексту злочинної дії.

Голос із зали: «Вільночинець»!

Вахтанг Кебуладзе: «-чинець» – хіба це щось злочинне?

Тетяна Білоус (кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та методології науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка): А «чиновник»?

Вахтанг Кебуладзе: Дякую за жаргівливу підказку! Супер! Уже починаємо перекладати, тобто вбудовувати слова Ніцше в наш соціаль-но-політичний контекст.

Наступний уривок – дуже цікавий. На цьому прикладі я хочу показати, як Ніцше працює і як у нього з'являються ці неологізми, які, мабуть, повинні колись перетворитися на концепти, екзистенціали, поняття, категорії.

«*Der Denker hat die Phantasie, den Aufschwung, die Abstraction, die Entsinnlichung, die Erfindung,*

die Ahnung, die Induction, die Dialektik, die Deduction, die Kritik, die Materialsammlung, die unpersönliche Denkweise, die Beschaulichkeit und die Zusammenschauung und nicht am Wenigsten Gerechtigkeit und Liebe gegen Alles, was da ist, nöthig...» (Nietzsche, 1988, S. 51).

Мій український переклад:

«Мислитель потребує фантазії, піднесення, абстракції, звільнення від чуттєвості, винаходу, передчуття, індукції, діалектики, дедукції, критики, збирання матеріалу, імперсонального способу мислення, споглядальності і загального бачення, а також не в останню чергу справедливості і любові до всього, що є...»

Що тут робить Ніцше? Він перераховує всі ті здатності, яких потребує мислитель. Однак Ніцше їх змішує. Беручи такі цілковито звичні для нас методологічні процедури, як індукція, дедукція, абстракція, він змішує їх із передчуттям, імперсональним способом мислення, а також з любов'ю, справедливістю тощо. Тобто він вибудовує синонімічний шерэг із понять, які не є для нас синонімами, які перебувають для нас на різних сенсових рівнях. Але що він ще непомітно робить? Він вбудовує вкрай цікаве слово «*Entsinnlichung*», якого немає в німецькій мові. Це слово є продуктом згущення, адже в німецькій є слово «*Entsittlichung*» – «позбавлення моралі», відповідно «*entsittlich*» – це той, хто позбавлений моралі (у Ніцше про це часто йдеться в «*Morgenröte*»). А що таке «*Entsinnlichung*»? Це позбавлення людини чуттєвості. До речі, щойно мені спало на думку, що це перегукується із «Людиною без властивостей» Робера Музіля. Окрім того, що Ніцше створює цей неологізм шляхом згущення, він ще й приховує його у шерезі слів, які є не просто концептами, а й усталеними науковими поняттями, як-от «абстракція», «індукція», «дедукція» тощо. Його я переклав поки що як «звільнення від чуттєвості». Цей переклад не дуже вдалий, адже одне слово перекладене складною словосполученням. Однак дуже складно перекладати Ніцше, особливо коли він ховає свої неологізми, які народжують нові концепти чи екзистенціали, у цей нібито цілковито звичний для нас шерэг – і в такий спосіб грається з нами.

І останній сюжет, яким я хотів проілюструвати цю гру Ніцше. Це теж дуже важливий уривок, у якому взагалі все побудовано на парадоксах. Називається він «*Nächstenhass*», тобто «ненависть до ближнього» (зрозуміло, з чим грається Ніцше).

«*Nächsten-Hass. – Gesetzt, wir empfänden den Anderen so, wie er sich selber empfindet – Das, was*

Schopenhauer Mitleid nennt und was richtiger Einleid, Einleidigkeit hiesse – so würden wir ihn hassen müssen, wenn er sich selber, gleich Pascal, hassenswerth findet» (Nietzsche, 1988, S. 63).

По-перше, тут узагалі вся історія філософії: в одному реченні Шопенгауер і Паскаль, християнство і антихристиянство. Це речення настільки насичене сенсами, що можна заблукати між словами. Однак найскладніше те, що в це речення Ніцше вбудовує абсолютний неологізм, який не лише важко перекласти на українську, а й важко зрозуміти самому носію мови. Якщо слово «Entsinnlichung» можна реконструювати хоча б через його схожість зі словом «Entsittlichung», то слово «Einleid» – ні. А що робить Ніцше потім? Він утворює прикметник «einleidig» і субстантивує його у вигляді абстрактного іменника – «Einleidigkeit»: такого ж слова в німецькій мові немає, і незрозуміло, чи взагалі є таке явище. Про що ж тут ідеться? Ось мій український переклад цього уривка:

«Ненависть до ближнього. – Якщо припустити, що ми сприймаємо Іншого, як він сам себе сприймає – Те, що Шопенгауер називає співчуттям і що правильніше було би назвати в-чуттям, вчуттєвістю, то ми мусили би його ненавидіти, якби він сам себе, як Паскаль, уважав гідним ненависті».

Що ж це за «Einleid»? «Mitleid» – це «співчуття». Однак Ніцше говорить, що Шопенгауер неправильно називає це «співчуттям». Насправді ж це не «Mitleid», а «Einleid» – «в-чуття».

Голос із зали: Може, це емпатія?

Вахтанг Кебуладзе: Я пішов цим шляхом. Адже що означає префікс «ein-»? Він означає вхід кудись: «Eintritt» – німецькою «вхід», або ж – дуже важливе для німецької традиції слово – «Einführung», що означає «вчуття». Ніцше грає. Важко перекласти, оскільки «leiden» – це «страждати». Але якщо ми перекладаємо як «співчуття», що є українським відповідником, то як бути з тим, що Ніцше відкидає префікс «mit-» і додає префікс «ein-», який позначає входження у сферу Іншого? Коли ж я опиняюся у сфері Іншого і розумію, що він вартий ненависті, то я маю його ненавидіти. Але при цьому прибрати відтінок страждання у слові «Einleid» не можна: коли я опиняюся у ситуації Іншого, який вважає, що він вартий ненависті, то я маю страждати так само, як він, і відчувати, що він вартий ненависті, а отже, ненавидіти його – ось така парадоксальна реконструкція християнського імперативу: ставитися до Іншого не

просто так, як ти хочеш, щоби ставилися до тебе, а так, як Інший хоче, щоби ставилися до нього. Ось що означає «Einleid». Але як його перекласти? Переклад «в-чуття» натякає на емпатію (дякую, що Ви це відчули – саме цього я й хотів), але знищує відсилання до «страждання».

Голос із зали: А як щодо «жалю»?

Вахтанг Кебуладзе: Це не може бути «в-жаль» чи «в-жалювання». Потрібно шукати якийсь органічніше для української слово... Отже, це кілька прикладів, які показують, що в Ніцше, окрім тих рубрик, про які казав Лютій і які позначив Гайдеггер у своєму величезному двотомному дослідженні «Ніцше», є дуже багато слів, які ще чекають на розуміння. Ми їх ще не розуміємо, я не знаю, чи зрозуміємо, і не знаю, чи допоможе це зрозуміти мій переклад. Утім, як на мене, сьогодні найцікавіше те, що залишається поза сферою уваги традиційних реконструкцій Ніцшевої філософії. У нас багато такого, що потребує нової реконструкції. І як до цього ставитися? Що це – концепти, категорії, екзистенціали?

Вадим Менжулін: Вахтанг Іванович у своєму виступі був схожий на Ніцшевого канатохідця: він намагався весь час балансувати між поняттями, концептами, категоріями, екзистенціалами. Та й взагалі, здається, філософія Ніцше – це така зона, така територія, що примушує нас весь час балансувати...

Тепер запрошую учасників до обговорення.

Даниїл Лубкін (студент НаУКМА, бакалаврська освітня програма «Філософія»): Я б хотів не стільки висловитися, скільки сформулювати питання для роздумів на майбутнє. У контексті постмодернізму, в якому ми перебуваємо, було б цікаво подумати, чим є концепт зараз. Він є рятівною мотузкою, за яку можна вчепитися в полі, де постійно змінюються сенси, чи має змінюватися разом із сенсами, які докола нас? Тобто в контексті того, що нам потрібно постійно міняти себе, що повинен робити концепт – він повинен допомагати нам мінятися чи, навпаки, утримувати нас від змін?

Вадим Менжулін: Дякую, Даниїле. Чи хотів би ще хтось висловитися?

Василь Корчевний (студент НаУКМА, бакалаврська освітня програма «Філософія»): Теза Ніцше про те, що він «копач», «кріт»,

викликає асоціацію з «підпільною людиною», «человеком из подполья» Достоевського. Чи є таке порівняння евристично цікавим?

Тарас Лютий: Російські перекладачі Ніцше, до речі, йдуть цим шляхом, вживаючи «подпольщик». Ігор Ебаноїдзе, здається, переклав це на основі вже наявних перекладів. Там дуже люблять алюзію між Ніцше і Достоевським, хоча Ніцше дізнався про Достоевського дещо пізніше із французького перекладу – у 1886 р. Ніцше почав читати Достоевського, до цього він його не знав.

Вадим Менжулін: Дякую, Тарасе! Якщо можна, скажу ще декілька слів. Я прочитав Вашу книжку, ба більше: написав на неї рецензію (сподіваюсь, вона найближчим часом буде опублікована в журналі «Sententiae»). Тому зараз немає потреби особливо ділитися своїми враженнями – всі, кому цікаво, зможуть прочитати¹. Загальних оцінок також не даватиму, хай краще залишиться певна інтрига. Однак одним із вражень від «Ніцше. Самоперевернення» хотів би поділитися зараз. У самій праці цей сюжет досить маргінальний, але мені він видається доволі важливим. Ідеться про те, як Ніцше ставився до відомого американського філософа, засновника американського трансценденталізму Ральфа Волдо Емерсона. Стисло, але дуже виразно у книжці пана Тараса показано, наскільки сильним був ідейний вплив останнього на Ніцше. У нас на цьому не прийнято акцентувати увагу. Ще дивніше: на цьому не дуже акцентують увагу навіть в Америці. Але в такому фундаментальному пункті історії філософії, як феномен Ніцше, як виявляється, американська філософія дійсно має певний пріоритет. В останні місяці ми багато чули вислів «America

first», який став одним із символів президентської кампанії Дональда Трампа. Як бачимо, є також і випадок, коли можна сказати: «American philosophy first». Але, звісно, річ зовсім не в тому, хто перший: ризоматичні концептуальні перетини, які є між Ніцше та Емерсоном, можна і треба ще розгортати. Наприклад, натрапивши в примітках до Емерсонового твору «The Conduct of Life» на слово «Superhuman», Ніцше відреагував на нього німецьким «Übermenschlich»².

Тарас Лютий: Англійською «Übermenschlich» перекладають як «Superman» чи «Overman».

Вадим Менжулін: Так. І ще одне міркування. У ХХ ст. набула поширення думка, що наявне у Емерсона захоплення «великою людиною» (тут можна ще згадати й про його однодумця Томаса Карлайла) – це щось надто романтичне і пафосне, щось таке, що вже віджило свій вік. Але в сучасному політичному контексті цей концепт (споріднений із Ніцшевим концептом «надлюдини») знов стає актуальним. Кілька днів тому в американському журналі «Foreign Policy» з'явилася стаття історика, професора Принстонського університету Девіда Бела, в назві якої обіграно ще один слоган президентської кампанії Трампа – «Make America Great Again» («Повернемо Америці колишню велич»). Стаття мала назву: «Donald Trump Is Making the Great Man Theory of History Great Again» («Дональд Трамп повертає колишню велич історичній теорії великої постаті») (Bell, 2017). Зрозуміло, якісь узагальнення тут робити зарано, це лише привід для подальших міркувань. Тож дякую доповідачеві, диспутантам і учасникам нашого семінару за цікаву розмову. До нових зустрічей і обговорень.

¹ За кілька місяців після семінару рецензія була опублікована (Менжулін, 2017).

² Див.: (Stack, 1991, p. 2).

Список посилань

- Козловський, В. П. (2014). *Кантова антропологія: джерела, констеляції, моделі*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Лютий, Т. В. (2016). *Ніцше. Самоперевернення*. Київ: Темпора.
- Менжулін, В. І. (2017). Про нередуційну біографію та вічне самоперевернення (Лютий Т., Ніцше. Самоперевернення. Київ: Темпора, 2016). *Sententiae*, 36 (1), 166–172. doi:https://doi.org/10.22240/sent36.01.166.
- Мінаков, М. А. (2007). *Історія поняття досвіду*. Київ: Парапан.
- Ткачук, М. Л. (Ред.). (2006). *Могілянський історико-філософський семінар. Вип. 1: 2003–2005. Матеріали засідань*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Bell, D. A. (2017, January 17). Donald Trump Is Making the Great Man Theory of History Great Again. *Foreign Policy*. Retrieved from <http://foreignpolicy.com/2017/01/12/donald-trump-is-making-the-great-man-theory-of-history-great-again/>
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1991). *Qu'est-ce que la philosophie?* Paris: Editions de Minuit.
- Nietzsche, F. (1988). Morgenröte. In F. Nietzsche, *Sämtliche Werke: Kritische Studienausgabe in 15 Bänden, 3 Bd.* (S. 9–331). Berlin: Walter de Gruyter.
- Stack, G. (1991). Emerson and Nietzsche: Fate and Existence. *Nineteenth-Century Prose*, 19 (1), 1–15.

References

- Bell, D. A. (2017, January 17). Donald Trump Is Making the Great Man Theory of History Great Again. *Foreign Policy*. Retrieved from <http://foreignpolicy.com/2017/01/12/donald-trump-is-making-the-great-man-theory-of-history-great-again/>.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1991). *Qu'est-ce que la philosophie?* Paris: Editions de Minuit.
- Kozlovskiy, V. P. (2014). *Kantova antropohiia: dzhherela, konsteliatsii, modeli* [Kant's Anthropology: Sources, Constallations, Models]. Kyiv: Publishing house "Kyievo-Mohylianska akademiia" ["Kyiv-Mohyla Academy"] [in Ukrainian].
- Lyuty, T. (2016). *Nitsشه. Samoperevershennia* [Nietzsche. Self-Overcoming]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Menzhulin, V. I. (2017). Pro nereduktsiinu biohrafiiu ta vichne samoperevershennia (Lyuty T., Nitsشه. Samoperevershennia. Kyiv: Tempora, 2016) [On Nonreductive Biography and Eternal Self-Overcoming (Lyuty, T. Nietzsche. Self-Overcoming. Kyiv: Tempora, 2016)]. *Sententiae*, 36 (1), 166–172. doi:<https://doi.org/10.22240/sent36.01.166> [in Ukrainian].
- Minakov, M. A. (2007). *Istoriia poniattia dosvidu* [History of the Concept of Experience]. Kyiv: Parapan [in Ukrainian].
- Nietzsche, F. (1988). Morgenröte. In F. Nietzsche, *Sämtliche Werke: Kritische Studienausgabe in 15 Bänden, 3 Bd.* (S. 9–331). Berlin: Walter de Gruyter.
- Stack, G. (1991). Emerson and Nietzsche: Fate and Existence. *Nineteenth-Century Prose*, 19 (1), 1–15.
- Tkachuk, M. L. (Ed.). (2006). *Mohylianskyi istoryko-filosofskyi seminar. Vypusk 1: 2003–2005. Materialy zasidan* [Kyiv-Mohyla Seminar on the History of Philosophy. Issue 1: 2003–2005. Meeting Proceedings]. Kyiv: Publishing house "Kyievo-Mohylianska akademiia" ["Kyiv-Mohyla Academy"] [in Ukrainian].

Taras Lyuty, Mykhailo Minakov, Vakhtang Kebuladze, Vadym Menzhulin

NIETZSCHE'S PHILOSOPHY AS A CREATION OF CONCEPTS (XVI Kyiv-Mohyla Seminar on the History of Philosophy)

Kyiv-Mohyla Seminar on the History of Philosophy was established by the Kyiv-Mohyla Academy's Department of Philosophy and Religious Studies (in co-operation with Ukrainian Philosophical Foundation) in 2003. In this yearly seminar, the Department's members as well as the historians of philosophy from other academic institutions regularly take part. Since 2003, 16 meetings of the seminar took place. They were focused on such topics as "Historiography of Philosophy in Ukraine: Current State and Perspectives" (2003), "Actual Problems of the Source Studies in the Historiography of Philosophy" (2004), "The Problem of Text Interpretation in the Historiography of Philosophy" (2005), "Dmytro Chyzhevskiy as a Historian of Philosophy" (2006), "Historiography of Philosophy in Ukraine: Current State and Perspectives" (2007), "The Problem of Method in the Historiography of Philosophy" (2007), "Oleksii Losiev: Personality and Heritage (to the 115th Anniversary of His Birth)" (2008), "Methodology of the Historiography of Philosophy: Actual Strategies" (2008), "Wilhelm Windelband as a Philosopher and Historian of Philosophy (to the 160th Anniversary of His Birth)" (2008), "Hegel's Heritage in the Mirror of Interpretations" (2009), "The Studies on the History of Philosophy: New Generation" (2010, 2011), "Kant's Criticism from the perspective of Wolf's dogmatism" (2012), "The Reception of Indian Philosophy in Ukraine: 1840s–1930s" (2013), "Did Kant Answer the Question on What a Man Is?" (2016). The proceedings of the early three meetings were published in a special volume (Tkachuk, 2006). The current issue of "NaUKMA Research Papers in Philosophy and Religious Studies" contains the proceedings of the sixteenth meeting of Kyiv-Mohyla Seminar on the History of Philosophy, which took place at the National University of Kyiv-Mohyla Academy on February 1, 2017. The main speaker was Dr. Taras Lyuty, while the co-speakers included Dr. Mykhailo Minakov and Dr. Vakhtang Kebuladze. The meeting was conducted by Prof. Vadym Menzhulin. The audio recording of the meeting was deciphered by a PhD-student Taras Fostiak.

Keywords: Nietzsche, Deleuze, Guattari, concept, history of philosophy.

Матеріал надійшов 28.02.2018